

O CESARZOWYCH CESARSTWA ŁACIŃSKIEGO (1204–1261) (4). BERENGARIA Z LÉONU

ZDZISŁAW PENTEK

ABSTRACT. *On the empresses of the Latin Empire (1204–1261) (4). Berengaria of Léon.* This article is the fourth part of the series “On the Empresses of the Latin Empire (1204–1261)”. Its aim is to present the biography of Berengaria of León (Berenguela in Castilian), the third wife of John of Brienne, mainly on the basis of Castilian and Old French sources. Information about her is laconic and scattered through various sources. Berengaria was the daughter of King Alfonso IV of Leon and his second wife, Berengaria of Castile. Born in 1204, in 1224 she married the former king of Jerusalem, John of Brienne. She became the Latin empress in 1231. She had three sons, her daughter Mary, as the wife of Baldwin II, also became the Latin empress, Little is known about Berengaria’s education and her language skills during the stay in Constantinople. She died there in April 1237, but was buried in Compostela. She was not politically active and did not play a significant role in the history of the Latin Empire.

STRESZCZENIE. Artykuł stanowi czwartą część cyklu „O cesarzowych Cesarstwa Łacińskiego (1204–1261)”. Jego celem jest przedstawienie postaci Berengarii z Leónu (po kastylijsku Berenguela), trzeciej żony Jana z Brienne, przede wszystkim w oparciu o źródła kastylijskie i starofrancuskie. Wiadomości na jej temat są laconiczne i rozproszone. Berengaria była córką króla Leonu Alfonsa IV i jego drugiej małżonki, Berengarii Kastylijskiej. Urodziła się w 1204 roku, w 1224 roku poślubiła ex-króla Jerozolimy Jana z Brienne. W 1231 roku została cesarzową łacińską. Miała trzech synów, a jej córka Maria, jako żona Baldwina II, także została cesarzową łacińską. Niewiele wiadomo o wykształcenia i umiejętnościach językowych Berengarii podczas jej pobytu w Konstantynopolu. Zmarła tam w kwietniu 1237 roku, ale została pochowana w Composteli. Nie była aktywna politycznie i nie odegrała poważnej roli w historii Cesarstwa Łacińskiego.

Autor: Zdzisław Pentek, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Historii, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61–614 Poznań, Polska, e-mail: zp26@amu.edu.pl, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6500-6559>

Keywords: Berengaria of León, wife of emperor John of Brienne, Latin Empire

Słowa kluczowe: Berengaria z Leónu, żona cesarza Jana z Brienne, Cesarstwo Łacińskie

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXX, Poznań 2023, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 43–52, ISBN 978-83-67284-33-2, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish.

<https://doi.org/10.14746/bp.2023.30.3>

Po porzuceniu tronu Cesarstwa Łacińskiego przez Roberta z Courtenay i jego rychłej śmierci na początku 1228 roku, pojawiła się kwestia ponownego obsadzenia tronu imperialnego. Robert miał wprowadzić młodszego brata urodzonego w Konstantynopolu — Baldwina — jednak ten był zbyt młody, aby sprawować władzę. Wobec tego, baronowie Cesarstwa zaczęli podejmować kroki zaradcze, aby tę niepokojącą sytuację zażegnać, proponując zaprowadzić swoiste *interregnum*. Doraźnie, kryzys na szczytach władzy, próbowano uśmierzyć działaniami pozorowanymi mogącymi nawet ocieplić wizerunek państwa. Zwrócono wówczas uwagę na Marię z Courtney, która od 1222 roku przebywała w stolicy¹. Maria urodziła się w 1204 roku jako córka przyszłej pary cesarskiej — Piotra z Courtney i Jolanty Flandryjskiej, szybko więc stała się elementem planów politycznych. Aby unormować napięte stosunki z Nikeą, w 1219 roku postanowiono, aby Maria poślubiła cesarza Teodora Laskarysa². Małżeństwo to trwało jednak krótko i było bezpotomne. Po rychłej śmierci męża, w listopadzie 1221 roku³, Maria, nie widząc dla siebie przyszłości na dworze w Nikei, wolała dalsze życie pędzić w Konstantynopolu. Baronowie Cesarstwa zamierzali wykorzystać związki rodzinne Marii, aby ją umocować politycznie w strukturach państwa, przynajmniej do czasu osiągnięcia wieku sprawnego przez Baldwina. Było to działanie przejściowe, pozwalające zachować ciągłość dynastyczną i nie mącić stosunków z Nikeą pod wodzą nowego basileusa, Jana III Vatatzesa. W styczniu lub lutym 1228 roku Maria została ogłoszona regentką Cesarstwa (*baïula*). Jasnym dla wszystkich było i to, że nowa regentka była tylko figurantką, a na szczytnym tytule regentki zakończy się jej polityczna kariera. Dowodem jej początkowej aktywności był dokument z 15 lutego 1228 roku. Był to przywilej dla pizańskiego podesty — Ubando, potwierdzający działania jej brata Roberta⁴. Jednak w sierpniu, a najpóźniej przed połową września 1228 roku, Maria przestała być regentką, najpewniej umierając w młodym wieku i z niejasnych dla nas przyczyn, gdyż 14 września

¹ B. Hendrickx, *Les institutions de l'empire latin de Constantinople (1204–1261). Le pouvoir impérial, l'empereur, les régents, l'imperatrice*, „Bizantina” 1974, t. 6, s. 85–154; idem, *Maria van Courtenay*, Nationaal Biografisch Woordenboek, t. 8, Bruxelles 1979, s. 475–499; D. Angelov, *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge 2019, s. 32.

² Georgii Acropolitae *Opera* recensuit Augustus Heisenberg, editionem anni MCMIII, correctiorem curavit P. Wirth, t. 1, Stuttgartiae 1978, roz. 18, który pisze o niej bezimiennie, że Teodor pojął za żonę siostrę cesarza Roberta [dalej Akropolites].

³ Akropolites, roz. 18; F. van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)*, transl. P. Longbottom, Leiden–Boston 2011, s. 366.

⁴ B. Hendrickx, *Régestes des empereurs latins de Constantinople (1204–1261/72)*, Θεσσαλονίκη 1988, nr 163–164, s. 111 [dalej Hendrickx, *Régestes*]; A. Schaube, *Eine bisher unbekannte Regentin des Lateinischen Kaiserreiches*, „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung” 1887, t. 8, s. 587–594; *Une lettre de l'impératrice Marie de Constantinople*, „Archives de l'Orient Latin” 1884, t. 2, s. 256–257, gdzie pismo i niezdamy autograf Marii z datacją 15 lutego 1213 [sic]; J. Longnon, *L'Empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Paris 1949, s. 149, s. 1.

tego roku, regentem Cesarstwa był Narjot z Toucy (zm. 1241), co potwierdza dokument wystawiony przez niego z tą datą⁵.

Niepokoje związane z obsadą tronu nie wygasły i były ciągle aktualne. Nikt z lokalnych panów — poza jeszcze zbyt młodym Baldwinem — nie mógł pretendować do tytułu cesarza. Poszukiwano więc odpowiedniego kandydata, rozszerzając zakres penetracji daleko po granice władztwa łacinników. Przyznać należy, że najprawdopodobniej środowisko Narjota z Toucy (zm. 1241)⁶ zdawało sobie sprawę z powagi sytuacji, wskazuje na to ożywiona działalność dyplomatyczna elit łacińskich. Wystano wówczas posłów do osoby wielce zasłużonej dla ruchu krucjatowego i utytułowanej, z którą wiązano nadzieje, że tymczasowo stanie na czele państwa. Był to tytułarny król jerozolimski Jan z Brienne⁷.

Człowiek ten, to przykład wręcz niezwykłego awansu społecznego. Urodził się w Szampanii około 1175 roku, jak twierdzi Guy Perry, będąc owocem związku Érada z Brienne (zm. 1191) i Agnieszki hrabiny Montfaucon (zm. po 1186). Rodzice przeznaczyci go stanu duchownego, jednak on nie widział się w tej roli i został rycerzem, mimo początkowo niewielkiego majątku. Szybko stał się sławny dzięki licznym zwycięstwom na turniejach, ale i niewygodny dla króla. Jak twierdzą kronikarze, Jan znalazł się w Outremer, ponieważ Filip II August pragnął oddalić go z Francji, by uniemożliwić jego kontakty z Blanką z Nawarry (zm. 1229), wdową po Tybaldzie hr. Szampanii (zm. 1201)⁸. Cel jego wyjazdu był jednak zaszczytny, miał bowiem poślubić królową jerozolimską Marię.

W Królestwie Jerozolimskim tron przypadł Marii z Montferrat (1192–1212), osieroconej w 1205 roku przez matkę, córcę królowej Izabeli I oraz Konrada z Montferrat. Jej ślub z Janem z Brienne odbył się we wrześniu 1210 roku, a 3 października 1210 roku oboje małżonkowie zostali koronowani. Małżeństwo trwało krótko, kró-

⁵ Hendrickx, *Régestes*, nr 165, s. 111–112.

⁶ Narjot z Toucy pochodził z burgundzkiego rycerstwa. Poślubił on córkę Teodora Branasa i Agnieszki z Francji, który współpracował politycznie z łacinnikami, zwłaszcza w latach zmagania z Bułgarią od roku 1205; *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium*, red. L. Weiland, MGH SS 23, Hannover 1874, s. 885: *...sororem regis Francorum imperatricem poślubiła ...Nargaldo de Toceo...*; J. Longnon, *L'Empire Latin de Constantinople*, s. 169–170; R.L. Wolff, *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, London 1976, s. 216; D. Schwennicke, *Die Herren von Toucy, 1228–31, 1238–39 und 1245–47 Regenten des lateinischen Kaiserreiches [w:] Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten, Neue Folge, Band III, Teil 4, Das feudale Frankreich und sein Einfluß auf die Welt des Mittelalters*, Marburg–Berlin 1989, Tafel 114; Z. Pentek, *Cesarstwo Łacińskie 1204–1261. Kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum?*, Poznań 2004, s. 206–207.

⁷ G. Perry, *Jan z Brienne. Król Jerozolimy, cesarz Konstantynopola, ok. 1175–1237*, tłum. P. Kuźnicki, Oświęcim 2017 [dalej Perry]; w polskiej literaturze zob. K. Polejowski, *Matrimonium et crux. Wzrost i kariera rodu Brienne w czasie wypraw krzyżowych (do początku XIV wieku)*, Gdańsk 2014.

⁸ Być może król podejrzewał, że Blankę łączyła jakaś zażyłość wykraczająca poza stosunki feudalne, co sugeruje *L'Estoire de Eracles Empereur et la conquête de la terre d'Outremer (suite)* [w:] *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, 2, Paris 1859, s. 408: *...que dame Blanche, la comtesse de Champagne, l'amoit plus nul homme do mode.* [dalej Eracles] W to wąpi, słusznie argumentując, Perry, s. 47–48.

lowa zmarła⁹ wkrótce po narodzinach córki Izabeli II (Jolanty) (1212–1228)¹⁰. Po śmierci pierwszej małżonki Jan pozostał przy władzy, ale jako regent swej córki. Nie wnikając w pogmatwaną historię polityczną tych czasów w Ziemi Świętej odnotować należy, że dwa lata po śmierci pierwszej żony Jan zdecydował się poślubić (pomiędzy 27 stycznia 1214 r. a 26 stycznia 1215 r.) księżniczkę Ritę-Stefanię (ok. 1195–1220), córkę armeńskiego władcy Leona I (1199–1219) oraz Izabeli z Antiochii¹¹. Małżonkowie doczekali się jednego, nieznanego z imienia syna. Kontynuator Wilhelma z Tyru pisał o prędkich zejściach, wpieryw teścia Leona w 1219 roku, potem żony Rity i syna Jana z Brienne: *Au Pascor apres que Damiate fu prise, li rois Johans oi dire que Livon le roi d'Ermenie, pere de sa feme, estoit morz... Dedens ce que il s'atornoit a ce faire, maladie prost a sa feme dony ele morut, et apres .xv. jorz fu morz un fil que il en avoit de aage[!] de .iiii. anz.*¹²

Jan z Brienne odegrał ważną rolę w organizacji i działaniach V krucjaty, jednak nie jest tu miejsce i czas na ocenę jego działań w tym czasie¹³. Po niefortunnej dla sprawy krucjat V wyprawie poczuwał się on w obowiązku zapewnienia obrony coraz bardziej słabnącemu Królestwu Jeruzolimy. W tym celu jako pierwszy władca jerozolimski, nieprzypadkowo wybrał się do Europy. Odwiedzając dwory królewskie szukał pomocy dla Outremer¹⁴. Podróż była bardzo szeroko zakrojona i objęła liczne krainy. Między innymi Jan wziął udział w pochówku Filipa II Augusta w Saint Denis, który zmarł w połowie lipca 1223 roku. Skupmy się na tej części peregrynacji Jana, która doprowadziła go do jego trzeciego małżeństwa.

W marcu 1224 roku król-regent wyruszył oddać hołd relikwiom św. Jakuba w Composteli¹⁵. Ernoul podsumował tę pielgrzymkę: *Al revenir k'il faisoit de*

⁹ Ernoul, s. 410–411: *...fu li roine li femme le roi Jehan morte.*

¹⁰ Jan z Brienne wydał Izabelę za Fryderyka Hohenstaufa w 1225 roku, jednak stosunki pomiędzy teściem a zięciem były ustawicznie napięte.

¹¹ Ormiański dziejopis Smbat Sparapet (1208–1276) rzuca nieco światła na te wydarzenia: *The Chronicle of Smbat Sparapet*, translated from Classical Armenian by R. Bedrosian, New Jersey 2005, s. 102: *In the year 663 A.E. [1213] King Lewon gave his daughter, Rita [also known as Stephanie/Estéphémie], [in marriage] to the king of Jerusalem, Jean de Brienne (E'r'e'chuan). This man was of gigantic size, completely pious, and a valiant fighter who was courageous in battle. And the magister of the Hospitallers (maystr'n Ospe'ɾ'lun) came to Antioch by boat, to the delta at Tarsus, where the King and the magister finalized the terms of the marriage [g218]. Then they took [the betrothed] to Acre, where they were married;* Ernoul, s. 411; Eracles, s. 320; M.-A. Chevalier, *Le royaume arménien de Cilicie et les ordres religieux-militaires de recrutement occidental. Grands traits d'une histoire partagée*, „Armenological Issues” 2016, t. 3, s. 13–24.

¹² Eracles, s. 349. Tę wersję potwierdza Smbat Sparapet, *The Chronicle*, s. 103.

¹³ Perry, s. 112–120, niewątpliwie widać tu, że Jan miał silne ciążoty do sprawowania władzy.

¹⁴ Przy okazji Jan z Brienne dotarł na Wyspy Brytyjskie: *Johannes de Brennes rex Jerusalem et magister superioris Hospitalis fratrum Jerusalem venerunt in Angliam circa octavas Apostolorum Petri et Pauli pro auxilio postulando ab subsidium Terrae Sanctae*, o czym wspominał Matthaei Parisiensis, *Chornica majora*, t. 3, red. H.R. Luard, London 1876, s. 82.

¹⁵ K. Polejowski, *Pielgrzymka do Santiago de Compostela jak akt polityczny: przypadek Jana z Brienne (1223/1224)* [w:] *Między Gdańskiem a Santiago. 600-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba fundacji szyprow w Gdańsku*, Gdańsk 2015, s. 451–462.

*S. Jakme, fu li rois d'Espagne à l'encontre à Burs [Burgos — Z.P.], qui grant honor li avoit faite en se terre et fist encore. Là li donna li rois à feme une sereur qu'il avoit*¹⁶.

Król Leónu, Alfons IX (1186–1230) — dowiedziawszy się o zacnym pielgrzymie — zaprosił go na swój dwór i zaferował rękę swej najstarszej córki, Sanchy (ok. 1191/92–ante 1143)¹⁷. Sytuacja rodzinna Alfonsa była jednak skomplikowana. Miał on dwie małżonki, pierwszą była Teresa Portugalska (1181–1250), a drugą, Berengaria Kastylijska¹⁸, królowa Leónu (1197–1204) i Kastylii w 1217 roku. Jednak Alfons IX rozstał się ze swoją pierwszą małżonką na skutek unieważnienia ich związku (byli kuzynostwem), a następny związek został — na podstawie tej samej przesłanki — również unieważniony. Na dodatek, Alfons IX słynął z dość rozwiązłego trybu życia, co nie było najlepszą wizytówką tego władcy. Plany Alfonsa postanowiła storpedować jego druga ex-małżonka i zaproponowała Janowi swoją córkę z leońskim władcą — dwudziestoletnią Berengarię.

Bliższy tym wydarzeniom dziejopis kastylijski pisał:

Septimo anno regis domini Femandi, rex Iherosolimitanus Iohannes, iter agens ad Sanctum Iacobum, veniebat ducturus in uxorem unam de filiabus regis Legionis, cum qua promissum erat ei regnum Legionense.

Premisit tamen nuncios suos dictus rex ad reginam dominam Berengariam et ad regem, filium eius, rogans ut placeret eis quod uideret eos. Erant autem tunc Toleti. Placuit autem regi et regine, et sic idem rex. adiens Toletum, receptus honorifice a rege et regina, tractavit cum eis de matrimonio filie regine et sororis [regis].

Regina uero domina Berengaria, precauens in futurum, et, tanquam prudens femina preuidens impedimentum quod dictus rex Iherosolimitanus posset afferre filio suo, regi domino Fernando, in iure quod habebat in regno Legionense, si predictus rex contraheret matrimonium cum altera filiarum regis Legionensis, quas susceperat ex regina domina Therasia, et si remaneret in ipso regno, preelegit dare dicto regi filiam suam. Berengariam nomine, in uxorem.

[...]

Rex et regina, mater eius, et uxor conduxerunt regem Iherosolimitanum et uxorem ipsius usque Lucronium et eis munera larga dantes comendauerunt eos gratie Dei. Ipsi uero reuersi sunt Burgis. Celebrato festo Penthecostes tune instanti sub era MCCLXII Burgis solempniter, rex secessit in locum, qui dicitur Munno. Erant autem tunc in curia regis Lupus Didaci et Gonzaluus Roderici et Alfonsus Telli et Rodericus Roderici et fere omnes magnates regni¹⁹.

¹⁶ Ernoul, s. 450; Perry, s. 137–138.

¹⁷ D.Y. Neira, *La princesa donna Sancha, hija primogenita de Alfonso IX*, „Revista ‘Tierras de León’” 1982, t. 22, nr 47, s. 48–59, zakłada, że skoro jej rodzice wzięli ślub w lutym 1191, to ich córka urodziła się w końcu tego roku lub na początku kolejnego roku (s. 50).

¹⁸ M. Shadis, *Berenguela of Castile (1180–1246) and Political Women in the High Middle Ages*, New York 2010; J. Bianchini, *The Queen's Hand. Power and Authority in the Reign of Berenguela of Castile*, Philadelphia 2012; oraz najnowsza, obszerna rozprawa H.S. Martínez, *Berenguela the Great and Her Times (1180–1246). The Medieval and Early Modern Iberian World*, transl. O. Cisneros, Leiden 2021 [dalej Martínez].

¹⁹ *Cronica latina de los Reyes de Castilla*, red. L. Charlo Brea, (wersja łacińska *Chronica latina regum Castellae*), Cadiz 1984, chap. 42, s. 61.

Propozycja była kusząca dla Jana z Brienne. Przyszła teściowa zrzekła się tronu Kastylii na rzecz swego syna Ferdynanda III Świętego (1217–1250), zachowując wpływ na wydarzenia polityczne w Kastylii, gdyż została najważniejszą doradczynią swego syna, nie będąc jednocześnie uwikłaną w skandale Alfonsa IX, od którego wyraźnie się dystansowała.

Berengaria z Leónu urodziła się w 1204 roku, a zatem w chwili zamążpójścia miała około 20 lat. Jej małżonek dobiegał co najmniej pięćdziesiątego roku życia. Małżonkowie ślubowali sobie w Burgos w maju 1224 roku²⁰, a wkrótce, pod rokiem 1225 Ryszard z San Germano zanotował: *Ioannes rex Ierosolimitanus rediens de partibus ultramontanis cum filia regis Hispanie uxore sua pregnante...*²¹ A zatem Jan doczekał się wkrótce potomkini.

Tymczasem 9 listopada 1225 roku w Brindisi, jego córka, Izabela II, poślubiając Fryderyka II Hohenstaufa przyczyniła się do detronizacji swego ojca. Jan utracił na rzecz zięcia tytuł króla-regenta, a stosunki rodzinne nie ułożyły się należycie. Wobec tego Jan zaangażował się w wydarzenia polityczne na terenie Półwyspu Apenińskiego, które skutecznie zaabsorbowały go na najbliższe lata²² i wpłynęły jednocześnie na itinerarium jego małżonki²³. Jednak nie jest łatwo śledzić podróże Jana i jego żony. Mówiąc krótko, przebywali oni na Półwyspie Apenińskim i Ziemi Świętej.

W tym czasie, gdy jesienią 1228 roku baronowie łacińscy skierowali posłów do Jana z Brienne, aby go zaprosić w charakterze cesarza-regenta na tron w Konstantynopolu. Jego małżeństwo z Berengarią trwało już cztery lata, a jego owocem było przynajmniej jedno dziecko, córka Maria, o której wspominał Ryszard z San Germano. Z tym też wiązano pewne nadzieje. W skład delegacji weszli notable łacińscy: Jan (zm. 1234)²⁴, biskup Madyty, Villain z Aulnay (ok. 1269)²⁵, marszałek Cesarstwa Łacińskiego oraz Pons z Lyonu (*Pontius de Lugduno*) i wynegocjowali porozumienie zawarte w Perugii²⁶, które zostało zatwierdzone przez papieża Grzegorza IX, 9 kwietnia 1229 roku. Zgodnie z umową, Maria, córka Jana miała poślubić Baldwina II, a Jan miał zostać obdarzony tytułem dożywotniego cesarza łacińskiego. Dodano również warunek, że tytuł cesarza przyjmie Baldwin dopiero po śmierci Jana, a do tego momentu, obaj będą współrządzili państwem²⁷.

²⁰ Ernoul, s. 450; G. Martínez Diez, *Alfons VIII, rey de Castilla y Toledo (1158–1214)*, Gijón 2007, s. 47; Martínez, s. 21; Perry, s. 138.

²¹ *Ryccardi de Sancto Germano notari chronica*, red. G.H. Pertz, MGH SS 19, Hannoverae 1866, s. 344.

²² O tym pisał szczegółowo Perry, s. 138–157.

²³ Perry, s. 143.

²⁴ *Hierarchia catholica medii aevi*, red. C. Eubel, Monasterii 1913, t. 1, s. 320.

²⁵ J. Longnon, *Recherches sur la vie de Geoffroy de Villehardouin, suivies du catalogue des actes de Villehardouin*, Paris 1939, s. 44.

²⁶ G.L.F. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Wien 1856 [dalej TT], II, nr 273, zwłaszcza s. 266–270.

²⁷ Akropolites, chap. 27, przy okazji wyboru, kronikarz wspominał, że widział cesarza Jana. Jawił się mu się jako waleczny mąż, wielkiej sławy, silnej ręki, znacznej postury, ale sędziwy, mający lat osiemdziesiąt lub więcej; z ważniejszych źródeł — Eracles, II, s. 381–382; Hendrickx, *Régestes*, nr 169–170, s. 115–116.

Mimo to, Jan nie kwapił się jednak z wyruszeniem do Konstantynopola. Przygotowania rozpoczęły się w 1230 roku i były dość ślamazarne. Na 7 kwietnia 1231 roku datowana jest umowa cesarza Jana z dożą, a wcześniej podestą w Konstantynopolu, Jacopo Tiepolo (Teupolo) (1229–1249). Jan następnie udał się do Wenecji i podpisał kolejny układ z Wenecjanami²⁸. Wreszcie, w październiku 1231 roku Jan z Brienne z małżonką zostali koronowani na cesarza i cesarzową²⁹. Niestety, jak to bywa w historii Cesarstwa Łacińskiego, i ta chwila jest słabo znana.

Jeśli chodzi o aktywność Berengarii jako cesarzowej, to nic o tym nie wiadomo, ponieważ nie zostały nawet znikome ślady jej działalności kancelaryjnej. Jednak pozostały drobne przesłanki, aby mniemać, że Berengaria wywarła nieznaczny wpływ na środowisko łacińskie. Takim sygnałem dowodzącym o pamięci po krótkiej obecności kastylijskiej damy jest dokument Baldwina II z 11 maja 1246 roku (może z inspiracji jego żony, a nie z uwagi na pamięć po teściowej), zawierający prośbę skierowaną do infanta Alfonsa Kastylijskiego (później Alfonsa X Mądrego), dotyczącą pozwolenia przybycia rycerzy zakonu Św. Jakuba (Santiago) do Konstantynopola³⁰. W stolicy Cesarstwa miało się zjawić pięćdziesięciu rycerzy, sto koni i stosowna świta. Później, liczba rycerstwa miała zostać jeszcze pomnożona. Zgodnie z pismem wystawionym w Valladolid w sierpniu 1246 roku liczba wojowników miała wzrosnąć do trzystu rycerzy, dwustu kuszników, tysiąca pieszych i konnych serwientów³¹. Jednakże były to czcze obietnice.

W 1236 roku podczas napiętej militarnej sytuacji wokół Konstantynopola i prób jego zajęcia przez Bułgarię oraz Nikeę, cesarz Jan pozostał w stolicy, natomiast Baldwin wyruszył do Europy szukając pomocy dla zagrożonego bytu państwa. Wówczas to, obok Baldwina na pokład jego okrętu weszła trójka spośród dzieci Jana i Berengarii. Było to trzech ich synów urodzonych około końca lat dwudziestych i na początku lat trzydziestych XIII wieku: Alfons z Brienne (zm. 1270), Ludwik z Brienne zwany Ludwikiem z Akki (zm. 1297)³², później wicehrabia Beaumont-sur-Sarthe i Jan II z Brienne (zm. 1296)³³. Z Berengarią i Janem pozostała ich jedenasto-

²⁸ TT, II, nr CCLXXVII, CCLXXIX, s. 277–299; Hendrickx, *Régestes*, nr 170–171, s. 116–117.

²⁹ Hendrickx, *Régestes*, nr 171–173, 177–178, s. 116–118, 120; Eracles, s. 310, 316–317, 320, 355–358, 366, 379; *Régistres de Grégoire IX*, red. L. Auvrey, Paris 1896, I, nr 656, col. 418–419 z 8 V 1231 r.; Ernoul, s. 411, 449–450, 454, 470–472; L. Böhm, *Johann von Brienne, König von Jerusalem, Kaiser von Konstantinopel*, Heidelberg 1938 (nieco stronnicza publikacja); Perry, s. 170.

³⁰ Hendrickx, *Régestes*, nr 226, s. 145–146.

³¹ Hendrickx, *Régestes*, nr 227–228, s. 146–147. Dokumenty wystawił wielki mistrz zakony św. Jakuba, Don Pelayo Pérez Correa (zm. 1275).

³² Jego przydomek wziął się od Akki, ówczesnej stolicy Królestwa Jerozolimskiego, do którego pretenzje nadal zgłaszał Jan z Brienne i miejsca jego urodzenia.

³³ Alfons urodził się w Akce około 1228 roku, zmarł 14 IX 1270 roku w Tunisie podczas VII wyprawy krzyżowej Ludwika IX Świętego. *Chronique de Guillaume de Nangis*, red. F. Guizot, Paris 1825, s. 153: *...ses trois fils, Alphonse, Jean et Louis, encore enfants*, o dzieciach cesarza Jana; G. Perry, *The Briennes. The Rise and Fall of a Champenois Dynasty in the Age of the Crusades*, c. 950–1356, Cambridge 2018, s. 80, 81, 107–108, 113; Perry, s. 172. Natomiast Martinez s. 172, twierdzi, że pierwszą córką Jana i Berengarii była również Berengaria zmarła w 1236 roku.

letnia córka Maria³⁴, formalnie już poślubiona Baldwinowi II. Oprócz tego, że cesarzowa wyekspediowała trójkę swoich chłopców na dwór Ludwika IX (1226–1270), nic nie wiadome o jej roli, ewentualnych działaniach Berengarii w trakcie oblężenia przez połączone siły bułgarsko-nikejskie.

Śmierć zastała cesarza Jana z Brienne w marcu 1237 roku i został być może pogrzebany w Konstantynopolu³⁵. Był jedynym zresztą cesarzem łacińskim, który zmarł w Konstantynopolu. Jego młoda żona, nie cieszyła się długo życiem, zmarła 12 kwietnia również 1237 roku, jeśli wierzyć przekazom francuskich kronik³⁶. Lecz nie została ona pochowana z mężem. Jej ciało przetransportowano do Composteli, gdzie pochowano ją w marmurowej trumnie w miejscowej katedrze. Oczywiście, rodzi się pytanie co mogło być powodem jej zgonu? Guy Perry przypuszczał, że Jan i Berengaria mogli umrzeć w wyniku panujących epidemii, które dziesiątkowały ludność Półwyspu Bałkańskiego w końcu lat trzydziestych XIII wieku. Nie jest to wykluczone, ale nie ma też dowodu na to³⁷.

Konkludując, cesarzowa Berengaria wpisywała się do historii Cesarstwa Łacińskiego marginalnie. Liczyła się z tej racji, że jej córka Maria miała w przyszłości zostać żoną Baldwina II. Bez tego dziecka, nieoczekiwanego awansu jej męża, nie znalazłaby się w Konstantynopolu. Wyjazd z Kastylii oznaczał zerwanie lub silne ograniczenie kontaktów z matką, rodzeństwem i światem kastylijskim. Tak jak dotąd jej losy były związane z partykularnymi interesami jej władczej matki³⁸, to odtąd jej życie zostało powiązane z niemłodym, ale nadzwyczaj łasym na splendory i wojenną chwałę mężem, którego była zmuszona poślubić. Nic nie wiemy o jej dworze i otoczeniu. Nie wiadomo, jak wyglądała sprawa jej wykształcenia i akwizycji językowej, aby w miarę swobodnie znaleźć się wśród głównie francuskich notabli oraz dworzan. Jednak brak jej jakiegokolwiek aktywności poświadczony dokumentalnie może wskazywać na słuszność przypuszczeń, że została sprowadzona do roli żony cesarza bez możliwości większego wpływu na bieg zdarzeń. Po raz kolejny powtarza się schemat życia pary cesarskiej, gdzie kobieta odgrywała rolę zapewniającą przedłużenia dynastii oraz była spełnieniem politycznych zobowiązań. Berengaria wpisuje się w ten model, tak jak to uczyniły poprzedniczki.

³⁴ Marii z Brienne ma być poświęcona ostatnia część serii artykułów w „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia”.

³⁵ *Chronica Albrici Monachi*, s. 941: *In Constantinopoli moriuntur rex Iohannes et uxor eius*. Zawilości dotyczące datacji śmierci cesarza opisuje drobniakowo Perry, s. 188–190. Wątku o tym, że Jan z Brienne został franciszkaninem, nie rozwijam, zob. Perry, s. 187–188.

³⁶ *Obituaires de la province de Sens*, red. A. Molinier, Paris 1902, t. 1, part 1, s. 548 i part 2, s. 650 i 655.

³⁷ Nieznana zaraza wówczas dziesiątkowała dwór cara Iwana II Asena na dworze w Wielkim Tynowie.

³⁸ Martínez, zob. o Berengarii: s. 181, 183, 195, 196, 332, 415, 417, 454–456, 467, 471, 560.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Chronica Albrici Monachi Trium Fontium*, red. L. Weiland, MGH SS 23, Hannover 1874.
The Chronicle of Smbat Sparapet, translated from Classical Armenian by R. Bedrosian, New Jersey 2005.
Chronique de Guillaume de Nangis, red. F. Guizot, Paris 1825.
Cronica latina de los Reyes de Castilla, red. L. Charlo Brea, (wersja łacińska *Chronica latina regum Castellae*), Cadiz 1984.
Ernoul, *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, wyd. L. de Mas-Latrie, Paris 1871.
Georgii Acropolitae *Opera* recensuit Augustus Heisenberg, editionem anni MCMIII, correctiorem curavit P. Wirth, t. 1, Stutgardiae 1978.
Hendrickx B., *Régestes des empereurs latins de Constantinople (1204–1261/72)*, Θεσσαλονίκη 1988.
L'Estoire de Eracles Empereur et la conqueste de la terre d'Outremer (suite) [w:] *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, 2, Paris 1859.
Matthaei Parisiensis, *Chornica majora*, t. 3, red. H.R. Luard, London 1876.
Obituaires de la province de Sens, red. A. Molinier, Paris 1902.
Régistres de Grégoire IX, red. L. Auvrey, Paris 1896.
Ryccardi de Sancto Germano notari chronica, red. G.H. Pertz, MGH SS 19, Hannover 1866.
Tafel G.L.F., Thomas G.M., *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Wien 1856.

Opracowania

- Angelov D., *The Byzantine Hellene. The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge 2019.
Une lettre de l'impératrice Marie de Constantinople, „Archives de l'Orient Latin” 1884, t. 2.
Bianchini J., *The Queen's Hand. Power and Authority in the Reign of Berenguela of Castile*, Philadelphia 2012.
Böhm L., *Johann von Brienne, König von Jerusalem, Kaiser von Konstantinopel*, Heidelberg 1938.
Chevalier M.-A., *Le royaume arménien de Cilicie et les ordres religieux-militaires de recrutement occidental. Grands traits d'une histoire partagée*, „Armenological Issues” 2016, t. 3, s. 13–24.
Hierarchia catholica medii aevi, red. C. Eubel, Monasterii 1913, t. 1.
Hendrickx B., *Les institutions de l'empire latin de Constantinople (1204–1261). Le pouvoir impérial, l'empereur, les régents, l'imperatrice*, „Bizantina” 1974, t. 6, s. 85–154.
Hendrickx B., *Maria van Courtenay*, Nationaal Biografisch Woordenboek, t. 8, Bruxelles 1979, s. 475–499.
Longnon J., *L'Empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Paris 1949.
Longnon J., *Recherches sur la vie de Geoffroy de Villehardouin, suivies du catalogue des actes des Villehardouin*, Paris 1939.
Martínez Diez G., *Alfons VIII, rey de Castilla y Toledo (1158–1214)*, Gijón 2007.
Martínez H.S., *Berenguela the Great and Her Times (1180–1246). The Medieval and Early Modern Iberian World*, transl. O. Cisneros, Leiden 2021.
Neira D.Y., *La princesa donna Sancha, hija primogenita de Alfonso IX*, „Revista ‘Tierras de León’” 1982, t. 22, nr 47.
Perry G., *Jan z Brienne. Król Jerozolimy, cesarz Konstantynopola, ok. 1175–1237*, tłum. P. Kuźnicki, Oświęcim 2017.
Pentek Z., *Cesarstwo Łacińskie 1204–1261. Kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum?*, Poznań 2004.
Perry G., *The Briennes. The Rise and Fall of a Champenois Dynasty in the Age of the Crusades, c. 950–1356*, Cambridge 2018.

- Polejowski K., *Matrimonium et crux. Wzrost i kariera rodu Brienne w czasie wypraw krzyżowych (do początku XIV wieku)*, Gdańsk 2014.
- Polejowski K., *Pielgrzymka do Santiago de Compostela jak akt polityczny: przypadek Jana z Brienne (1223/1224) [w:] Między Gdańskiem a Santiago. 600-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba fundacji szypków w Gdańsku*, Gdańsk 2015, s. 451–462.
- Schaube A., *Eine bisher unbekannte Regentin des Lateinischen Kaiserreiches*, „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung” 1887, t. 8, s. 587–594.
- Shadis M., *Berenguela of Castile (1180–1246) and Political Women in the High Middle Ages*, New York 2010.
- Schwennicke D., *Die Herren von Toucy, 1228–31, 1238–39 und 1245–47 Regenten des lateinischen Kaiserreiches [w:] Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten, Neue Folge, Band III, Teil 4: Das feudale Frankreich und sein Einfluß auf die Welt des Mittelalters*, Marburg–Berlin 1989, Tafel 114.
- Tricht F. van, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)*, transl. P. Longbottom, Leiden–Boston 2011.
- Wolff R.L., *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, London 1976.